

ULISA: Uluslararası Çalışmalar Dergisi Journal of International Studies

Cilt 5, Sayı 1 - Volume 5, Number 1

Ali Demirel*

* Araş. Gör.; İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi; Tarih Bölümü; ali.demirel@izu.edu.tr; ORCID ID: 0000 0002 3638 8946.

Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeniler ve Uluslararası Hukuk Açısından 1915 Ermeni Sevk ve İskân

1915 Ermeni Sevk ve İskânı bugün uluslararası literatürde hala yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. 19. yüzyılda milliyetçilik akımının etkisiyle birlikte bağımsızlık hareketlerine girişen Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'nı bağımsızlık için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Doğu'da Ruslarla işbirliği yaparak isyanlar çıkarmışlar ve bölgedeki Müslüman-Türk halkına karşı işkence zulümler uygulamışlardır. Osmanlı hükümeti, bu tür zararlı faaliyetlerini önlemek için 27 Mayıs 1915'te Sevk ve İskân Kanunu çıkararak Ermenileri zararsız cüziyetler haline getirmeye çalışmıştır. 1915 olayları, Ermeni propagandaları yüzünden uluslararası alanda soykırım olarak yansıtılmıştır. Bu çalışmada, 1915 Sevk ve İskân kararı ve uygulanması 1948 tarihli Birleşmiş Milletler soykırım sözleşmesine göre tahlil edilmiştir. Çalışmada, sözde soykırım iddiaları Ermenilerin ve onları destekleyen ülkelerin propagandaları nedeniyle uluslararası alanda siyasi bir malzeme olarak kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ermeni diasporası için "soykırıma uğramış bir millet" iddiası uluslararası alanda bir varoluş sebebi haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Meselesi, Sevk ve İskân Kanunu, 1915 Olayları, Soykırım, Uluslararası Hukuk.

Armenians in the First World War and 1915 Armenian Relocation in Terms of International Law

The 1915 Armenian Relocation have been stil heavily discussed in the international literature nowadays Armenians, who started independence movements with the influence of the nationalist movement in the 19th century, saw the First World War as an opportunity for independence. Collaborating with the Russians in the East, they rebelled and tortured the Muslim-Turkish people in the region. In order to prevent such detrimental activities, the Ottoman government tried to make the Armenians harmless by enacting the Law of Relocation on May 27, 1915. The events of 1915 were portrayed as genocide in the international arena because of Armenian propaganda. In this study, the 1915 Dispatch and Settlement decision and its implementation were analyzed according to the 1948 UN's genocide convention. In the study, it has been concluded that the so-called genocide allegation shave been used as a political material in the international arena due to the propaganda of the Armenians and the countries that support them. For the Armenian diaspora, the claim of "a nation being exposed to genocide" has become a reason for being existed in the international arena.

Keywords: Armenian Issue, the Relocation Law, Events of 1915, Genocide, International Law.

Araştırma Makalesi | Original Article

Atf: *Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1 (2021), ss. 52-68.

Citation: *Ulisa: Journal of International Studies*, Vol 5, No 1 (2021), pp. 52-68.

Başvuru 13.06.2021 Received | Kabul 30.06.2021 Accepted

Ulisa, Uluslararası Çalışmalar Dergisi, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (ULISA) tarafından yayınlanmaktadır.

Ulisa: Journal of International Studies is published by the Institute for International Relations and Strategic Studies (ULISA).

E-ISSN: 2602-3245 | <https://aybu.edu.tr/yulisa>

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ERMENİLER VE ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN 1915 ERMENİ SEVK VE İSKÂNİ

1. Giriş

Avrupalı büyük güçlerin sistemli bir şekilde, Osmanlı coğrafyası üzerinde hâkimiyet kurarak parçalama faaliyetlerinin bütününe “Şark Meselesi” adı verilmektedir. “Şark Meselesi”, çok uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte XIX. yüzyılın başından itibaren daha belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. Bu politikanın temel amacı, öncelikle Türklerin Avrupa’dan atılması ve bu gerçekleşikten sonra, Osmanlı Devleti’nin paylaşılması suretiyle Türklerin Anadolu’dan çıkarılması şeklinde özetlenmektedir (Türkdoğan, 2006: 19-20). Büyük güçler bu hedeflerini gerçekleştirebilmek için Osmanlı Devleti bünyesindeki farklı etnik kökenlere sahip unsurları kullanmışlardır. Makedonya ve Girit olaylarında Rum unsurlar üzerinden hareket ederek Osmanlı’nın bu bölgelerde çekilmesine neden olan güçler, milliyetçilik akımının etkisiyle bağımsızlık faaliyetlerine girişen Ermenileri de bu amaç için kullanmışlardır.

Osmanlı Devleti’nin son döneminde, yaklaşık yarım asırlık bir zamanı kapsayan dönemde; Ermenilerin ikamet ettiği bölgelerde yaşanan olaylar, bu bölgelerde uygulanan veya uygulanmak istenen ıslahatlar kısaca “Ermeni Meselesi” olarak adlandırılmaktadır. “Ermeni meselesi” de esasen, emperyalist güçlerin “Şark Politikası” sürecinde oluşturdukları suni ve siyasi bir konu haline gelmiştir. “Millet-i Sadıka” yani Osmanlı’nın en sadık tebaasından biri olarak görülen Ermeniler, Osmanlı Devleti’nde rahat ve sakin bir hayat sürmüşlerdir. Bununla birlikte, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, özellikle 23 Temmuz 1878 yılında Osmanlı Devleti ve büyük güçler arasında imzalanan Berlin Antlaşması’ndan sonraki süreçte Osmanlı-Ermeni ilişkileri çok ciddi bir dönüm noktasına girmiştir. Bu uluslararası antlaşmayla; Osmanlı Devleti, Ermenilerin iskân ettiği vilayetlerde ıslahat yapmayı ve güvenliklerini sağlamayı taahhüt etmiştir (Ata, 2003: 3; Yıldız-Akbulut, 2012: 3). Böylece Ermeni meselesi ilk defa uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu antlaşma, bir bakıma o zamana kadar var olan iyi ilişkilerin de sona ermesine neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Avrupalı güçler tarafından desteklenen ve özellikle milliyetçilik akımının etkisinde kalan Ermeniler, devlete karşı bağımsızlık taleplerini dile getirmeye başlamışlar ve bu amaca yönelik çeşitli faaliyetlere girişmişlerdir.

Bağımsızlık hedeflerini gerçekleştirmek için çeşitli çeteler ve örgütler kuran Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında ülke sınırları içerisinde ciddi zararlı faaliyetler başlatmışlar ve birçok kanlı eylemler gerçekleştirmişlerdir. Özellikle Osmanlı kuvvetlerine karşı Rus ordusunda aktif bir şekilde çalışmaları, Ruslar için istihbarat toplamaları ve Doğu Anadolu Bölgesi’nde Müslüman-Türk katliamlarına kalkışmaları nedeniyle Osmanlı Devleti, Ermenileri 1915 yılında buldukları yerlerden, yine devlet sınırları içerisinde bulunan farklı bölgelere zorunlu olarak göç ettirmiştir.

Osmanlı Devleti toprakları üzerinde bağımsız bir Ermenistan kurulması için gerçekleştirilen faaliyetlerin temel olarak önlenmesi adına uygulanan 1915 sevk ve iskânı, Ermeniler tarafından, kendilerini sistemli bir şekilde yok etmeye planlanan bir olay olarak algılanmıştır. Bu noktada Ermeniler ve uluslararası alanda onlara destek veren güçler, 1915 olaylarını “soykırım” olarak nitelendirmişlerdir. Hâlbuki bu göç ettirme politikası, sükûnu ve nizamı tesis etmek amacıyla Osmanlı’nın yüzyıllardır uygulamış olduğu olağan bir uygulamadır. Tarihi amaçlarına ulaşmak bağlamında Ermeniler, Türkiye’nin sözde “soykırımı” tanınması, kendilerine toprak verilmesini ve tazminat ödenmesini sürekli bir şekilde gündeme getirmişlerdir.

Aradan uzun zaman geçmesine rağmen, 1915 olayları Ermeniler tarafından uluslararası kamuoyunda canlı tutulmuştur. Lozan Antlaşması’yla uykuya yatan Ermeni meselesi, 1960’lı yıllardan itibaren tekrar uyandırılmaya başlanmıştır. Ermeniler, tüm dünya devletlerinin ve

öncelikle de Türkiye'nin 1915 olaylarını "soykırım" olarak kabul etmesi için kendilerini mağdur ve mazlum olarak gösterecek çeşitli propagandalar yapmaya yönelmişlerdir. Ayrıca, Ermeniler, Doğu'daki halka karşı baskı, şiddet ve katliamlar gibi terör faaliyetlerine de başvurmuşlardır. Dolayısıyla bu mesele, sadece tarihi bir olay olmaktan çıkmış, çok çeşitli yönleri olan, diplomatik ilişkileri ve uluslararası hukuku da ilgilendiren bir konu haline gelmiştir.

Bu çalışmada, 1915 Sevk ve İskânı meselesi, bu süreçte meydana gelen olaylar ve uluslararası hukukta "soykırım" teriminin kapsamı bilimsel bilgi ve belgeler ışığında tahlil edilecektir. Birinci Dünya Savaşı döneminde Ermenilerin durumu, savaş süresince Rus ordusundaki faaliyetleri ve Ermeniler tarafından Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan Müslüman-Türk nüfusa karşı başvurdukları şiddet, zulüm ve katliamlara değinilecektir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, 1915 sevk ve iskân kararının alınması, uygulanma noktasında alınan tedbirler, sevk sırasında yaşanan güçlükler, ölüm oranları ve Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşanan savaş öncesi ve sonrasındaki Ermeni nüfusu gibi konular incelenecektir.

Ayrıca, Ermenilerin sevk ve iskân sürecinde yaşananların hukuksal boyutu üzerinde durulacaktır. Aslında "soykırım" tartışmaları başlı başına ayrı bir araştırma konusunu oluşturmaktadır. Fakat konuyu tarihsel bağlamına oturtmak amacıyla, tartışmanın asıl odak noktası olan "1915 olayları soykırım mı, değil mi" meselesini uluslararası hukuka göre açıklamak çalışmanın verimliliğini artıracaktır. Bu nedenle, yaşanan olayların "soykırım" olup olmadığı, 1948 Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ne göre tekrar ele alınacak ve hem Osmanlı Devleti'nin hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin 1915 olaylarındaki sorumluluk dereceleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca, 1915 olayları için uluslararası mahkemelerin verdikleri kararlar değerlendirilecektir.

2. Osmanlı Devleti'nde Ermeniler

Osmanlı İmparatorluğu zamanında Ermenilerle devletin ilişkisi, Fatih döneminde İstanbul'da patrikhanenin kurulması ile başlamaktadır. Fatih Sultan Mehmet, Bursa Ermenilerinin dini lideri Yovakim'i İstanbul'da kurduğu Ermeni patrikhanesine 1461 yılında patrik olarak atamış ve buradaki bir kısım Ermeni'yi İstanbul'a götürmüştür (Bardakjian, 1982: 91). Böylece, Ermeni cemaati ile devletin ilişkileri resmi olarak başlamış, Ermeniler de toplum içinde daha aktif rol almaya başlamışlardır. Ermeniler Osmanlı tebaası olarak yüzyıllarca rahat ve huzur içinde yaşamışlar, iyi ilişkiler ve devlete sadakatleri nedeniyle zamanla "Millet-i Sadıka" (Gümüş, 2009: 168) olarak tanınmışlardır.

Ermeniler, sarraflık, ticaret, bankerlik, mimarlık ve hekimlik faaliyetleri ile devletin ekonomik hayatında son derece etkin rol oynamışlardır. Ermeni uyruklu zanaatkârlar devletin farklı eyaletlerindeki ekonomik faaliyetlere katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca devletin ekonomisi ve ordusu için son derece önemli olan iki teşkilat olan darphane ve baruthanenin idaresi Ermeni ailelerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Bunların yanı sıra, Ermeni uyruklu tüccar ve zanaatkârlar, özellikle, başkent İstanbul olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin önemli ticaret merkezleri olan Bursa, Ankara, Erzurum, Kayseri gibi şehirlerde ekonomik gücü tekellerine almışlardır (Barsoumian, 1982: 173-175; Gümüş, 2009: 167-168).

Ekonomik faaliyetlerin dışında, Ermeniler Osmanlı Devleti'nin kültürel gelişimine de önemli katkı sağlamışlardır. Gerçekten de Osmanlı musikisinin ve mimarisinin gelişip şekillenmesinde Ermeni sanatçılar çok büyük rol oynamışlardır. Örnek vermek gerekirse, Ermeni bestekâr Hamparsum Limoncuyan nota sistemini icat etmiştir. Onun bu icadı sayesinde, İsmail Dede Efendi ve daha birçok Osmanlı bestekârlarının eserleri günümüze kadar ulaşabilme imkânı bulmuştur. Limoncuyan'dan başka, önemli Ermeni bestekârlarından Tatyos Efendi ve Bimençede Türk musikisinin gelişmesi için değerli katkılarda bulunmuşlardır. Ayrıca, 19. yüzyıl

Osmanlı mimarisinin gelişmesinde yine Ermeni mimarların katkıları önemli rol oynamıştır. Esasen bu yüzyılda, Ermeni mimar ailelerinin eserleri zirveye ulaşmıştır. Özellikle Balyan ailesinin çalışmalarının bu alanda oldukça dikkat çekmiştir. Dolmabahçe Sarayı, Beylerbeyi Sarayı ve Ortaköy Camii gibi meşhur eserler, Balyan ailesine mensup Kirkor Balyan, Nigogos Balyan ve Garabet Balyan isimindeki Ermeni mimarlar tarafından inşa edilmiştir (Palabıyık, 2007: 11-12).

Osmanlı Ermenileri bürokrasi kademelerinde de önemli pozisyonlara gelmişlerdir. Özellikle 19. Yüzyılda 29 Ermeni'ye "Paşa" rütbesi, verilmiş, 22 Ermeni de Nazır (Bakan) olarak atanmıştır. Nazırlıkta görev alanlar daha çok Dışişleri, Maliye, Ticaret ve Posta Nazırlıklarına atanmışlardır. Özellikle II. Abdülhamid'in Hazine-i Hassa Bakanı Ohanes Sakız Paşa, Maliye Bakanı Agop Kazakyan ve Balkan Savaşları sırasında Dışişleri Bakanı Gabriel Narodukyan en çok bilinen Ermeni uyruklu şahıslardır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin son döneminde, 33 tane Ermeni mebusu (*milletvekili*), 7 tane sefir-i kebir (*büyükelçi*), 11 tane başkonsolos ve konsolos, 11 tane medrese hocası (*profesör*) ve 41 tane yüksek rütbeli bürokrat fiilen görev yapmıştır (Palabıyık, 2007: 11-12).

Osmanlı Devleti Ermeniler için huzur ve refah içinde bir hayat sunarken, Ermeniler de devletin ekonomik faaliyetlerinden kültürel birikimine kadar birçok alanda katkıda bulunmuşlardır. Ancak, söz konusu iyi ilişkiler 19. yüzyılın sonuna doğru gerilemeye başlamış ve nihayetinde tamamen bozulmuştur. Özellikle 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra, büyük güçlerin güdümündeki Ermeniler ile Osmanlı Devleti iki ezeli düşman şekline bürünmüşlerdir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede Ermeniler, Osmanlı Bankası Baskını (Osmanlı Belgeleri, 2007: 67-68). Kumkapı Nümayişi ve II. Abdülhamit'e suikast gibi birçok kanlı eylemlerde bulunmuşlardır. Bu tarihten sonra ilişkiler hiç düzelmemiş ve Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin ihanetiyle yüzleşmiştir. Bu ihanetlerine karşılık olarak devlet, Ermenileri zararlı buldukları yerlerden göç ettirmek zorunda kalmıştır.

3. Sevk ve İskân Kararına Giden Süreç: Birinci Dünya Savaşı

Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede Ermeniler bağımsızlıklarını elde edebilmek için aşamalı olarak, Taşnak, Hınçak ve Armenekan gibi siyasi partiler kurmuşlar ve yukarıda değinildiği gibi, devlete ciddi zararlar veren Osmanlı Bankası Baskını, Kumkapı Nümayişi ve Zeytun olayları gibi birçok isyanlar ve kanlı eylemler başlatmışlardır. Avrupalı güçlerin desteğini alan Ermeniler, tüm bu çabalarına rağmen yine de bağımsızlık elde edememişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nı kendi bağımsızlıkları için bir fırsat olarak gören Ermeni örgütleri, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü müşkül halden istifade ederek bağımsız Ermenistan'ın kurulması için ortak hareket etme noktasında birleşmişlerdir (Türkdoğan, 2006: 81).

Savaşın hemen öncesinde, Ermenilerin savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne destek vermeleri yönünde İttihat ve Terakki Partisi ile Ermeni komitacı örgütler - özellikle Ermeni Taşnaksutyun ve diğer örgütler - birtakım anlaşmalar yapmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'ni destekleyecekleri noktasında başlangıçta net bir tavır sergilemeyen Ermeniler, savaş sırasında Osmanlı ordusuna karşı Rus ordularının safında savaşa dâhil olmuşlardır (Palabıyık, 2007: 19; Gürün, 2005: 282).

Aralık 1914'te gönüllü olarak Rusya'ya göç etmiş olan Ermeniler (Osmanlı Belgeleri, 2007: 94), Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak üzere Çarlık ordusuna katılmışlar, içerideki Ermeni grupları da Osmanlı kuvvetlerine karşı savaş hazırlıkları başlatmışlardır. Ayrıca, Taşnak Sutyun Cemiyeti hücre örgütlerini harekete geçirerek Osmanlı sınırları içerisinde isyanlar çıkarmalarını istemiştir (Palabıyık, 2007: 19; Gürün, 2005: 284-285). Bu nedenle, Ermeni komiteleri Türkiye'deki şubelerine şu talimatı vermiştir:

“Rus ordusu sınırdan ilerler ve Osmanlı ordusu geri çekilirse her tarafta birden eldeki vasıtalarla başkaldırılacaktır. Osmanlı ordusu iki ateş arasında bırakılacak, resmi binalar bombalanacak, işe depolarına sabotajlar düzenlenecektir. Aksine Osmanlı ordusu taarruza geçerse, Ermeni askerleri Ruslara katılacak ve silahlılarına alınanlar kıtalarından kaçarak, Türk birliklerinin geri cephelerine zarar vermek ve ülke içinde çeşitli olaylar çıkarmak için çeteler kuracaktır” (Halaçoğlu, 2004: 49-50; Çiçek, 2010: 4; İter, 2007: 93).

Savaş süresince Ermenilerin faaliyetleri dikkate alındığında, bildiride işaret edilen bütün talimatları harfiyen yerine getirdikleri görülmüştür. Savaşın başlamasıyla birlikte dışarıdan, Rusya Ermenileri bizzat Rus ordusunda görev alırken; içeride de Osmanlı ordusundaki Ermenilerin bir kısmı firar edip ellerindeki silah ve cephaneleriyle birlikte Rus ordusuna katılmış, diğer bir kısmı da cephe gerisinde zararlı eylemlere başlamıştır. Henüz savaşın başlarında, 1914 yılı Aralık ayı ortalarında, Ermeniler Van-Reşadiye hattındaki telgraf tellerini tahrip ederek bölgeyi merkezden izale etmeye çalışmışlardır (Osmanlı Belgeleri, 2007: 95-96).

Ermeniler sadece askeri değil, sivil kanattan da Rusları destekleyerek Osmanlı güçlerine karşı mücadele etmişlerdir. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında mebus olan, aynı zamanda Taşnaksutyun Cemiyeti'nin üyeleri olan Pastrımacıyan (Osmanlı Belgeler, 2007: 104), Papazyan ve Boyacıyan gibi şahıslar, gönüllü Ermeni kuvvetlerine katılarak onlara rehberlik/önderlik etmişlerdir. Onlar, Kafkasya'da gönüllü Ermeni alaylarının, Osmanlı Ermenilerin yaşadıkları kritik noktaları ele geçirmelerine ve Anadolu topraklarında ilerleyecek Ermeni alayları ile birleşmelerine aracılık etmişlerdir (Palabıyık, 2007: 20; Çiçek, 2010: 4; Gürün, 2005: 285).

Osmanlı ordusuna karşı savaşmak üzere, hem dışarıdan hem de içeriden, Rus ordusuna katılan Ermeni sayısı bir hayli yüksekti. Bazı Rus tarihçileri, savaşın başlarında Rus ordusu içerisinde Osmanlı Ermenilerinden oluşan 23 birlik olduğunu ve bunların sayısını yaklaşık olarak 11.500 askere karşılık geldiğini ifade etmişlerdir. Bunların haricinde, Kafkasya'da Çarlık Rusya için fiilen savaşan 40.000 silahlı Ermeni gönüllünün bulunduğu belirtilmiştir. Bu da gösteriyor ki Osmanlı Ermenileri, Osmanlı Devleti'nin işgal edilen topraklarında Rusların *“beşinci kolu”* haline gelmişlerdir (Çiçek, 2010: 4-5).

Osmanlı topraklarında mukim Ermeniler ise, Rus kuvvetleri için casusluk yapmışlar ve Osmanlı ordusunun ikmal ve iletişim yollarını tahrip etmek suretiyle Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bırakmaya kalkışmışlardır. Ayrıca Ermeniler, Doğu Anadolu'nun sarp arazilerinde Rus askerlerinin Doğu'dan ilerleyişlerini kolaylaştırmak amacıyla onlara rehberlik etmekten geri kalmamışlardır. Bunlarla yetinmeyen Ermeniler, cephe gerisindeki Müslüman-Türk halkına işkence ederek katliamlar gerçekleştirmişlerdir (Türkdoğan, 2006: 82).

Ermenilerin zararlı faaliyetler bunlarla sınırlı kalmamış; Osmanlı ordusunun Çanakkale'de emperyalist güçlere karşı mücadele ederek ölüm - kalım savaşı verdiği bir dönemde Zeytun ve Van'da büyük isyanlar çıkartmışlardır. 1915 Şubat-Mart aylarında Zeytunlu Ermenilerin, cephane koluna saldırdıkları, seferberlik çağrısına uymadıkları, jandarma ve askere saldırdıkları ve telgraf tellerini kopararak Maraş'la bağlantıyı kestikleri ve isyan halinde oldukları bildirilmiştir. Bu olaylar üzerine hükümet, daha etkili tedbirlerin alınması yönünde Mutasarrıf Mümtaz Bey'e kesin talimat vermiştir (Osmanlı Belgeleri, 2007: 114-122; Halaçoğlu, 2004: 50-51; Gürün, 2005: 288-289). Ermeniler, 1915 yılı Nisan ayının ortalarında Van şehrinde de büyük bir isyan başlatarak Van ve çevresindeki memur ve jandarmaları öldürmüşler, karakollara ve Türk evlerine saldırıp resmi binaları yakmışlardır (Özdemir, 2007: 199-202; Halaçoğlu, 2004: 54-56). Ayrıca, Ruslar Van'a giden yolları da kesmişlerdir. Yaşanan gelişmelerden dolayı Dâhiliye Nezareti 9 Mayıs 1915'te, Van Gölü civarında yoğun halde bulunan Ermenilerin bölgeden ihraç edilmeleri için Van Valisi Cevdet Bey'e emir vermiştir (Osmanlı Belgeleri, 2007: 134-135). Ancak, Valisi Cevdet Bey Rus-Ermeni baskısı karşısında tutunamayarak 16/17 Mayıs gecesi çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Van şehri, Rus ve Ermenilerin eline geçmiştir. Ermeniler şehir ve çevre halkından yüzlerce kişiyi katletmişlerdir (Halaçoğlu, 2004: 57; Türkdoğan, 2006: 88). Görüldüğü gibi Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı

boyunca hem askeri güç olarak hem de isyanlar yoluyla Rus işgallerinin ilerlemesi ve genişlemesinde gayet faal bir şekilde çalışmışlardır.

Osmanlı Hükümeti seferberlik ilanından itibaren iyi niyetle ve küçük tedbirlerle işi çözmeye çalışmış; fakat Ermeni isyanlarının ve zararlı faaliyetlerinin önünü alamamıştır. Van'daki bu ayaklanma bardağı taşıran son damla olmuş ve hükümet, Ermenilere karşı artık daha ciddi adımlar atmaya karar vermiştir. Hükümet, durmayan Ermeni isyanlarını engellemek için 24 Nisan 1915'te bir genelge yayınlayarak vilayet ve mutasarrıflıklara göndermiştir. Bu genelgeye göre; devrimci Ermeni örgütleri kapatılmış ve bu örgütlerin evraklarına el konulmuştur (Osmanlı Belgeleri, 2007: 125-126). Söz konusu örgütlerin önde gelen üyelerinden 235 tanesi devlete karşı suç işlemekten tutuklanmıştır. Ayrıca, üç Ermeni din görevlisi ve *Puzantion* gazetesinin sahibi de dâhil olmak üzere 1800 Ermeni tutuklusundan bir kısmı Ankara'ya bir kısmı da Çankırı'ya yerleştirilmiştir (Özdemir, 2004: 62; Sarıay, 2007: 214; Palabıyık, 2007: 21). Bu tedbirlerin yanı sıra, hükümet, gayrimüslimlerin, özellikle de Ermenilerin elindeki silahları toplatmak için bir kanun çıkarmıştır. Ermeniler bu tarihi her yıl "soykırım" günü olarak kabul etmişlerdir. Hâlbuki iddia edilenin aksine, 24 Nisan 1915'te değil bir soykırım, bir idam dahi yaşanmamıştır. Bu tarihte yapılan tutuklamaların sevk ve iskân kararıyla uzaktan yakından bir bağlantısı yoktur (Türkdoğan, 2006: 92).

3.1. Sevk ve İskân Kararı, Amacı ve Kapsamı

1915 Sevk ve İskân Kanunu'nun içeriğine değinmeden önce hemen hemen her kaynakta "Tehcir" olarak isimlendirilen bu kanunun, bu çalışmada neden "Sevk ve İskân" olarak adlandırıldığını açıklamak daha doğru olacaktır.

"Tehcir (تهجير)" kelimesi Arapça kökenli olup, "hicret (هجرة)" kökünden türemiştir. Kelime "göç ettirme, yer değiştirme" anlamlarında kullanılmaktadır (Beydilli, "Tehcir" Maddesi, TDVA). Fakat 1915'te gerçekleştirilen Ermenilerin diğer bölgelere sevkleri, basit bir yer değiştirme veya göç etme olmayıp onların sevk esnasında kullanacakları rota ve vasıtalar önceden belirlenmiş ve yerleştirilecekleri alanlar ise yaşamaya müsait bir hale getirilmiştir. Yani, Ermeniler 1915'te sadece "tehcir"-göç ettirilmemişler, aynı zamanda hayatlarını idame edebilecekleri bir şekilde iskâna tabi tutulmuşlardır. Bununla birlikte, İngiliz ve Fransız kaynaklar, "tehcir" karşılığında daha çok "sürgün etme, sınır dışı etme ve kapı dışarı itme" gibi anlamlara gelen "Deportation" (<https://dictionary.cambridge.org/>) kelimesini kullanmışlardır. Bununla birlikte, yanlış bir kullanım olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü "Deportasyon" belli bir ceza karşılığında sürgün etmek/edilmek anlamlarına da gelmektedir (McCarthy, 2015: 140-142) ve sürgün edilen yani "deportasyon" edilen kişi gittiği yerde serbest değildir. Yani, sürgün edilen şahıs veya grup dış dünya ile irtibatı kesik olarak yaşamaya mahkûm edilmiştir (Gürün, 2005: 300-301). Bununla birlikte, İngilizce olarak "relocation" ifadesi sevk ve iskân kanunu için oldukça makul bir kullanım olacaktır.

Dolayısıyla, 1915 "Tehcir" Kararını bir sürgün olarak yorumlamak doğru olamayacaktır çünkü Osmanlı Devleti, Ermenileri tabiri caizse "kapı dışarı" etmemiştir. İleride görüleceği üzere Ermeniler; içinde yaşamış oldukları Osmanlı topraklarından yine bir Osmanlı toprağı olan Suriye'ye "sürgün" edilmemişler; can ve mal güvenlikleri korunarak bu bölgeye sevk ettirilip/gönderilip iskân ettirilmişler/yerleştirilmişlerdir. Dolayısıyla bu çalışmada, "tehcir ya da sürgün" kelimelerinin kullanılmamasına dikkat edilmiştir. Aslında, yine ileride görülecektir ki Ermenilerin sevk ve iskânıyla ilgili çıkarılan kanunda ve alınan kararlarda "tehcir" kavramı kullanılmamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin Ruslara sağladığı askeri destekler ve çıkarttıkları isyanlar ve bunların sonucunda vuku bulan katliamlar, Osmanlı Devleti'ni birtakım tedbirler almaya zorlamıştır. Alınan küçük ve iyimser tedbirlerden - 24 Nisan Genelgesi gibi -

sonuç alınamayınca, Osmanlı Hükümeti, daha ciddi ve somut bir tedbir almaya odaklanmıştır. Bu konu üzerinde uzun süre çalışan Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, 27 Mayıs 1915'te Sevk ve İskân Kararını içeren kanun tasarısını hazırlamış ve 1 Haziran 1915'te Meclis-i Vükelaya onaylatmıştır (Palabıyık, 2007: 21; Türkdoğan, 2006: 99; Halaçoğlu, 2004: 68-69).

İsyanların olduğu yerlerdeki Ermenilerin başka bölgelere taşınması imkânını veren 1915 Sevk ve İskân Kanunu 3 maddeden oluşmaktadır (Osmanlı Belgeleri, 2007: 155-157; Gürün, 2005: 308-309):

“Madde 1: Sefer zamanı ordu, kolordu ve tümen komutanları ve bunların vekilleri ve bağımsız bölge komutanları, halk tarafından herhangi bir şekilde hükümet emirlerine, yurt savunmasına, mevcut düzene ve güvenlik işlerine karşı durum alan ve silahla saldıran ve direnenleri görürlerse hemen askeri kuvvetlerle karşı koyacaklardır. Saldırı ve direnmeyi kökünden yok etmekle yetkili ve yükümlüdürler.”

“Madde 2: Ordu ve bağımsız kolordu ve tümen komutanları, askeri nedenlere dayanan casusluk ve hainliklerini hissettikleri bölge halkını tek tek veya toplu olarak, memleketin diğer bölgelerine gönderebilirler ve oralarda oturabilirler”.

“Madde 3: Bu kanun yayımlandığı tarihten geçerlidir.”

Kararın devamında; “Erzurum, Van, Bitlis vilayetleri, Halep vilayetinin merkez kazası hariç Belen, Cısr-i Şuğur ve Antakya dâhilindeki köy ve kasabalar, Maraş şehir merkezi hariç Maraş sancağı, Adana, Sis (Kozan) ve Mersin şehir merkezleri hariç Adana, Mersin, Kozan ve Cebel-i Bereket Sancaklarında bulunan Ermenilerin sevk ve iskân edileceği kesinleştirilmiştir” (Osmanlı Belgeleri, 2007: 155-157; Halaçoğlu, 2004: 67).

Sevk ve iskân kararının içeriğine bakıldığında Osmanlı Hükümeti'nin, Ermenileri, yok etmeye değil, isyan çıkaramaz hale getirmeye çalıştığı görülecektir. Ermeniler, bir arada olmaktansa küçük ve sınırlı gruplar halinde ve birbirlerinden uzak yerlere yerleştirilecek olurlarsa isyan edebilme şansları kalmayacaktır. Zaten Sevk ve İskân kanununun temel amacı; “zararlı Ermeni külliyetlerini zararsız Ermeni cüz'iyetleri haline” getirmek olmuştur (Atay, 2004: 75). Böylece, Ermenilerin başlattığı topyekûn isyanlar önlenmiş olacaktır. Esasen kanun, Osmanlı Devleti'nin ordusunu ve sivil halkını Ermeni taşkınlıklarına ve katliamlarına karşı korumak amacıyla başvurulmuş bir “*milli nefis müdafaasıdır*” (İlter, 2013: 2).

Sevk edilen Ermeniler Musul ve Zor Mutasarrıflıklarının, Halep Vilayetinin doğu ve güneydoğusuna, Suriye Vilayetinin doğusuna yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştır (Osmanlı Belgeleri, 2007: 151; Çelik, 2008: 147; Halaçoğlu, 2004: 67).

3.2. Sevk ve İskân İçin Alınan Tedbirler ve Yaşanan Olumsuzluklar

Osmanlı Hükümeti, gerekli tedbirlerin alınması, çıkarılan kanun ve talimatnamelerin uygulanmasını denetlemek üzere Dâhiliye, Hariciye, Harbiye, Maliye ve Adliye Nezaretlerini görevlendirmiştir. Ayrıca hükümet, sevk edilen Ermenilerin taşınmaz mülklerinin ve diğer eşyalarının emniyetini sağlamak için, *Muhacirin Komisyonu*, *İskân-ı Aşair* ve *Muhacirin Müdüriyeti*, *Emval-i Metruke Komisyonları* ile bazı yerel komisyonlar kurmuştur (Halaçoğlu, 2007: 237). Ayrıca, Dâhiliye Nezareti 29 Mayıs 1915 tarihli karar ile Ermenilerin iâşe ve iskân masraflarının Muhacirin Komisyonu tahsisatında ödenmesi yönünde karar almıştır (Osmanlı Belgeleri, 2007: 154). Bunların yanı sıra hükümet, yerleri değiştirilen Ermenilerin borçlarının alınmayacağını 1 Haziran'da Maraş Mutasarrıflığına bildirmiştir (Osmanlı Belgeleri, 2007: 157). 10 Haziran 1915'teyayımladığı 34 maddelik ikinci bir talimatname ile hükümet, sevke tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları mal ve eşyaları sahipleri adına satıp, değerlerini sahiplerine ödemeyi kararlaştırmıştır. Yoksul kadınlar ve askeri imalathanede çalışanların

sevklerinin ertelenmesi gerektiği de belirtilmiştir (Halaçoğlu, 2007: 236; Halaçoğlu, 2004: 69; Gürün, 2005: 316).

Kanunun ardından kabul edilen bazı yönetmeliklerle de sevk Ermenilere zarar vermeden uygulanması konusunda düzenlemeler yapılmış ve tedbirler alınmıştır. Can ve malları korunarak, yeni yerleşim bölgelerine güvenli bir şekilde ulaşabilmeleri için hükümet azami gayret sarf etmiştir. Yolculuk halindeki gruplar için kurulan kamplar muntazaman denetlenmiştir. Yeni yurtlarına tamamıyla yerleşmelerine kadar Ermenilerin işleri mülteci tahsisatlarınca karşılanmıştır. Ayrıca hükümet, daha önceki mali durumları ve hali hazır ihtiyaçlarına göre gittikleri yerlerde Ermenilere mal ve toprak dağıtmış ve ihtiyaç sahipleri için yeni ev inşaatları başlatmıştır. “Hastalar, kadınlar ve çocukların trenle, diğerlerinin ise dayanıklılık durumlarına göre katırla, arabayla veya yaya olarak gönderilmesi planlanmıştır. ‘Tüm bu tedbirlere ek olarak’ ‘Osmanlı Hükümeti, yiyecek, barınma, nakil, sağlık harcamaları dışında, 1915 yılında Ermeniler için toplam 3.166.900 kuruş doğrudan nakdi yardım yapmıştır” (Halaçoğlu, 2007: 240). Savaş bütçesinden ayrılan bu para Osmanlı Hükümeti için son derece büyük bir miktardır. Hükümet bu harcamaları, yetimhanelerin ve hastanelerin açılması amacıyla yabancı kuruluş ve devletlerin sağladıkları yardımların haricinde yapmıştır.

Bu tedbirlerden başka, her konvoy için bir askeri müfreze görevlendirilmiş, her konvoaya ait gıda maddeleri varış noktasına kadar korunmuştur. Kamplarda veya yolculuk esansında konvoylara karşı herhangi bir saldırı yapıldığında, bunlar hemen bertaraf edilmiştir. Özellikle sevk sırasında hazırlanan bir talimatnameye göre, kamplardaki insanlara veya konvoylara saldıranların derhal cezalandırılmaları ve gerekirse Divan-ı Harb’e sevk edilmeleri belirtilmiştir (Osmanlı Belgeleri, 2007: 165-166; Demir, 2008: 12; Palabıyık, 2007: 21; Sarınoy, 2007: 216).

Hükümet, her türlü olumsuz şartlara rağmen, sevke tabi tutulan Ermenilerin güvenliği için gereken tedbirleri almaktan çekinmemiştir. Ancak, mevcut savaş koşulları nedeniyle “yeterli miktarda ulaşım araçları, yiyecek, temiz su bulunmadığı ve hijyen koşulları sağlanamadığı” için ciddi sorunlar yaşanmıştır. Müslüman nüfusun da maruz kaldığı açlık ve salgın hastalıklar göçü zorlaştıran diğer önemli etkenlerdendir. Bunlardan başka, ordunun cephe hattında savaşıyor olması nedeniyle iç güvenliğin tesis edilmesi hususunda birtakım zafiyetler görülmüştür. Dolayısıyla, bazı eşkıya ve çetelerin sevk esnasında konvoylara saldırdığına şahit olunmuştur (Palabıyık, 2007: 21). Örneğin, 1915 yılındaki sevk sırasında toplam 8-10 bin civarında Ermeni’nin, eşkıya ve çetelerin saldırıları sonucu öldürüldüğü belirtilmiştir. Bunun üzerine devlet, korumasız hiçbir kafilenin yola çıkarılmamasını ve saldıran çetelerin yakalanıp cezalandırılmasını ve son olarak kafilelere refakat eden muhafız sayılarının artırılmasını emretmiştir (Sarınoy, 2007: 220; Halaçoğlu, 2004: 80).

Ayrıca, Osmanlı Hükümeti, Ermeni kabilelerinin sevk sırasında ihmali veya yolsuzluğu görülen görevlileri tespit etmek için tahkik heyetleri kurmuştur. Tahkik heyetlerinin verdikleri raporlara göre pek çok görevli, işten el çektirilmiştir. “İhmali olan ve soygunculuk, yolsuzluk yapan 1397 kişi Divan-ı Harb’lerde yargılanmış ve bir kısmı idam edilmiş, bazıları da çeşitli ağır cezalara çarptırılmışlardır” (Gürün, 2005: 318-319; Türkdoğan, 2006: 104-106).

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti 1915 yılındaki Sevk ve İskân uygulamasını, basit bir sürgün ya da göç olarak görmemiş, gayet muntazam bir şekilde, savaşın olumsuz şartlarına rağmen birtakım önlemler alarak gerçekleştirmiştir. Bu anlamda sevk ve iskân, başından sonuna kadar bir plan dâhilinde uygulanmıştır. Sevk edilenlerin o an ellerinde bulunan malları, eşyaları ile gittikleri sahip olacağı mülk ve eşyalar bile devlet tarafından düşünülmüştür.

Bu noktada şu noktayı da hemen açıklığa kavuşturmak gerekir; 1915 Sevk ve İskân Kanunu Osmanlı sınırları içindeki bütün Ermenilere uygulanmamıştır. Bazı Protestan ve Katolik Ermeniler ile önemli mevki ve şehirlerde yaşayan Ermeniler sevkten muaf tutulmuşlardır. Esasen 1915 Sevk kararı, savaşta zararlı eylemlerde bulunan, bozgunculuk çıkarıcı ve özellikle Doğu Anadolu Bölgesinde Ruslar ile işbirliği yapan ve genellikle Gregoryen mezhebine mensup

Ermenileri kapsamıştır (Osmanlı Belgeleri, 2007: 158). Bu durumda; “Protestan ve Katolik mezhebine mensup Ermeniler; İstanbul, Bursa, Edirne, Kütahya, Aydın, İzmir ve pek çok diğer batı şehirlerinde yaşayan Ermeniler; Osmanlı ordusunun sıhhiye kadrolarındaki subaylar ve diğer çalışanlar ve aileleri; Osmanlı Bankası’nın İstanbul’daki ve vilayetlerdeki şubelerinde çalışan görevliler; Tekel (Reji) ve Duyun-u Umumiye’de çalışanlar; yabancı konsolosluk çalışanları; Postane çalışanları; Ermeni ve misyoner okullarındaki öğretmenler ve aileleri; Hastalar, körler ve diğer özürlüler; yetim Ermeni çocuklar ve dul kadınlar” da sevke tabi tutulmamışlardır (Kılıç, 2007: 246; Çiçek, 2010: 6; Çelik, 2008: 147).

Sevkten muaf tutulan Ermeniler yukarıdaki kategorilere göre tasnif edilmiştir. Rakamsal olarak net bir şey söylemek mümkün görünmemekle birlikte, bazı Amerikan diplomatları ve misyonerlerinin raporları, muaf tutulan Ermenilerin sayısını 300.000-350.000 arasında göstermişlerdir (Çiçek, 2010: 6).

4. Sevk Öncesi ve Sonrası Türk-Ermeni Nüfus Durumu

1915 olaylarında en fazla tartışılan konulardan birisi de Osmanlı Devleti’ndeki Ermeni nüfusu ve yollarda ölen/öldürülen Ermenilerin sayısı olmuştur. Nüfus rakamları, incelenen kaynaklara göre çeşitlilik arz etmiştir. Sevke tabi tutulan Ermenilerin nüfusunu tespit edebilmek ve ölen/öldürülen Ermeni sayısını tahmin edebilmek için, söz konusu dönemde yaşayan toplam Ermeni nüfusunun ortaya çıkarılması gerekmektedir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, (1914 nüfus sayımına göre) Osmanlı Devleti’ndeki toplam Ermeni nüfusu, 1.229.007 olarak gösterilmiştir (Demir, 2008: 16). McCarthy ise 1914 yılında toplam Ermeni nüfusunu 1.698.303 olarak göstermiştir (McCarthy, 2002: 68; Türkdoğan, 2006: 134). Diğer kaynaklarda ise toplam Ermeni nüfusu 1.300.000 olarak kaydedilmiştir (Duman, 2005: 57; Palabıyık, 2007: 22; Gürün, 2005: 325). Bazı bağımsız araştırmacılar, Osmanlı Devleti’nde 1914’ten önceki Ermeni nüfusunun 1.400.000 ile 1.700.000 arasında olduğunu tahmin etmişlerdir (Çiçek, 2010: 9). Son olarak, Servet Mutlu’nun çalışması, Ermeni nüfusu konusunda daha net ve güncel bilgiler sunmuştur. Mutlu, çalışmasında Ermeni nüfusunu 1.667.228 olarak göstermiştir (Mutlu, 2007: 376). Yapılan çalışmalar gösteriyor ki, Ermenilerin iddialarının aksine, Osmanlı Devleti’ndeki nüfusları hiçbir şekilde 2 milyona dahi ulaşmamıştır.

1915 olaylarındaki Ermeni ölümlerinin sayısı bugün bile ciddi bir tartışma konusu oluşturmuştur. İddialara göre 300.000 ile başlayan Ermeni ölümleri gün geçtikçe artmış ve 2 milyona kadar varan abartılı bir rakama ulaşmıştır. Ayrıca, Ermeni propagandacılar devletin gerçekleştirdiği katliamlar sonucunda yaklaşık 1,5 milyon Ermeni kaybedildiğini öne sürmüşlerdir (Palabıyık, 2007: 22). Aslında Ermeniler, ölüm sayılarını şişirerek olaya ‘soykırım’ görüntüsü vermek çalışmışlardır. Genellikle Ermeni tarihçi ve araştırmacıların iddiası olan bu abartılı rakamlar, aslında onların meseleyi ciddiye almadıklarını göstermiştir.

Ermeni ölümleri konusunda geçek rakamlara değinmeden önce “ölen ve öldürülen” ayrımının yapılması yerinde olacaktır. Yukarıda görülen abartılı ölüm rakamları, Ermeni yazar ve araştırmacılarının “ölenlerin” hepsini “öldürülmüş” olarak göstermesinden kaynaklanmıştır. Hâlbuki ölüm nedenleri genellikle, yaşlılık, hastalık, özellikle de tifüs gibi bulaşıcı hastalıklar, açlık, susuzluk, kazalar ve öldürmelerden kaynaklanmıştır. Esasen, *öldürmeler* de *ölüm* nedenlerinin sadece bir boyutunu teşkil etmiştir. Dolayısıyla, bütün *ölümleri* sadece *öldürmeler* olarak göstermek son derece yanlıştır. Bununla birlikte, sevk esnasında meydana gelen hem Müslüman hem de Ermeni ölümleri, öldürmelerden ziyade, daha çok salgın hastalıklar yüzünden yaşanmıştır. Örneğin, Hama’da bulunan kafilde tifo ve dizanteriden günlük 70-80 kişinin öldüğü ve hemen gerekli tedbirlerin alınması hususunda emir verilmiştir (Halaçoğlu, 2004: 79).

Bu noktada, sevk sırasında meydana gelen Ermeni ölümleri hakkında gerçek rakamlara ulaşılabilmesi için sevke tabi tutulan ile hayatta kalan Ermeni sayısının bilinmesi gerekmektedir.

Sevke tabi tutulan Ermeni sayısı bazı kaynaklarda yaklaşık olarak 500.000 şeklinde tespit edilmiştir. İskân yerine ulaşanlar ise 382.148 kişi olarak gösterilmiştir (Halaçoğlu, 2004: 97-98). Diğer bir kaynakta ise sevk edilen Ermeni sayısı 702.900 olarak kaydedilmiştir (Gürün, 2005: 325). Bu konuda, Bogos Nubar, 1918 yılında Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, sevk ettirilen Ermenilerin sayısının yaklaşık olarak 600-700 bin olduğunu belirtmiştir (Halaçoğlu, 2004: 100).

Ölümler konusunda, İngiliz tarihçi Toynbee Ermeni kaybını 600.000 olarak göstermiştir. Bundan başka, 1919 yılında düzenlenen Paris Barış Konferansı'na Ermenileri temsilen katılan Bogos Nubar, bu dönemde Türkiye'deki Ermeni nüfusunun 280.000, farklı ülkelere göç etmiş olan Ermenilerin ise 700.000 kadar olduğunu bildirmiştir. Şu noktada, Bogos Nubar'ın verilerinden hareketle; Osmanlı'daki toplam Ermeni nüfusunun 1.300.000 olduğu dikkate alındığında, sevk sırasındaki Ermeni kaybının yaklaşık 300.000 civarında olduğu ortaya çıkacaktır (Palabıyık, 2007: 22). Bununla birlikte, diğer bir çalışmada Ermeni kaybının 500.000'den fazla olduğu tahmin edilmiştir (Çiçek, 2010: 9).

İstanbul'daki İngiliz büyükelçisinin 1922 yılında hazırladığı rapor, Birinci Dünya Savaşı sonundaki Ermeni nüfusu hakkında önemli ve daha net veriler sunmuştur. Bu rapora göre savaş sonrası Ermeni nüfusu şu şekildedir:

Tablo 1. İngiliz büyükelçisinin raporunda 1922'de Ermeni Nüfusu

Türkiye'den göç eden Ermeniler	817.873
İstanbul'da bulunan Ermeniler	150.000
Anadolu'da bulunan Ermeniler	121.000
Din değiştiren Ermeniler	95.000
Toplam	1.183.873

Burada tespit edilen toplam sayıdan, yukarıda değinilen savaş öncesi Ermeni nüfusu miktarı çıkarıldığında ölen/öldürülen toplam Ermeni sayısı da netleşmiş olacaktır. Buna göre; savaştan önceki azami 1.667.000 olan Ermeni nüfusu; savaştan sonraki 1.183.873 olan nüfustan çıkarıldığında, ölen azami Ermeni nüfusu olan 483.355 sayısına ulaşılacaktır. Burada elde edilen sayı, daha önce Toynbee'nin verdiği 600.000 sayısına daha yakın görünmektedir. Nihayetinde, Ermenilerin iddia ettiği milyonlara varan ölüm rakamları hiçbir şekilde gerçeği yansıtmamaktadır.

Osmanlı Hükümeti, görülen idari ve askeri lüzum üzerine 15 Mart 1916 tarihinde vilayetlere ve sancaklara gönderdiği bir genelgeyle, tüm Ermeni sevkîyatının durdurulduğunu ve bundan böyle hiçbir sebep ve vesileyle sevkîyat yapılmamasını bildirmiştir (Osmanlı Belgeleri, 2007: 356-357; Halaçoğlu, 2004: 103; Sarıay, 2007: 230). Hükümet, 21 Ekim 1918 tarihinde bir kararname yayınlayarak sevk edilen Ermenilerin istedikleri takdirde geri dönmelerine izin vermiştir (Osmanlı Belgeleri, 2007: 395-396; Halaçoğlu, 2004: 104-105; Demir, 2008: 18-19). Ayrıca hükümet, 26 Aralık 1918 tarihinde aldığı kararla, Emval-i Metruke Komisyonunca korunan ve satılan taşınmazları Ermenilere iade edilmesine imkân sağlamıştır (Osmanlı Belgeleri, 2007: 412-414). Ermenilerin bir kısmı geri dönmüş ancak birçoğu ABD, Rusya, Fransa, İran ve Yunanistan gibi ülkelere göç etmiştir (Halaçoğlu, 2004: 107). Osmanlı Hükümeti, daha önce kayıt altına aldığı taşınır ve taşınmaz malların geri dönen Ermenilere iadesi için Adliye Nazırı Müsteşarı Yusuf Kemal Bey'in başkanlığındaki ayrı bir komisyon kurmuştur. Çok zor

şartlar altında çalışan komisyon, muhtelif mahallerdeki Ermenilerin menkul ve gayrimenkullerini yaklaşık %98 oranında iade etmiştir. İade edilen malların toplam 271.000 kişiye ait olduğu açıklanmıştır (Bakar, 2007: 333).

5. BM 1948 Soykırım Suçunun Önlemesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi ve 1915 Olayları

1915 Olaylarının uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesi her ne kadar ayrı bir çalışma konusu ise de, 1915'te yaşananları, BM'nin 1948 tarihli Soykırım Suçunu Önleme ve Cezalandırılması Sözleşmesi açısından kısa ve öz bir şekilde tahlil edilmesi bilgi ve konu bütünlüğü açısından faydalı olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti, 9 Aralık 1948 yılında kabul edilen ve 12 Ocak 1951'de yürürlüğe giren Soykırım Sözleşmesi'ne taraf bulunmaktadır. "Soykırım suçu" Sözleşmenin 2. maddesinde tanımlanmıştır.

Madde 2. Bu Sözleşmeye göre, "*soykırım, bir milli, etnik, ırki veya dini gruba, salt o gruba mensup olmaları nedeniyle, grup olarak "kısmen veya tümüyle" yok etmek kastıyla, aşağıdaki fiillerden herhangi birinin işlenmesi*" (Çaycı, 2007: 567) soykırım suçunu oluşturur:

- a) "*Gruba mensup olanların öldürülmesi,*
- b) *Grubun mensuplarına ciddi bedensel ve psikolojik zarar vermek,*
- c) *Grubun bedeni varlığının kısmen veya tamamen yok olmasına yol açacak hayat şartlarına kasten tabi tutmak,*
- d) *Grup içinde doğumları önlemek kastıyla önlemler dayatmak,*
- e) *Grubun çocuklarını bir başka gruba zorla nakletmek"* (Aktan, 2007: 138-139; Halaçoğlu, 2008: 71; McCarthy, 2015: 193).

Soykırım maddesinden de anlaşılacağı üzere, soykırım suçunun oluşabilmesi için: ulusal, etnik, ırki veya dini bir grubun bulunması; böyle bir gruba mensup kişilerin, "*salt bu gruba mensup olmaları nedeniyle öldürülmesi ve ciddi şekilde bedensel veya ruhsal zarara uğratılması ve böyle bir grubu kısmen veya tamamen yok etme kastının, niyetinin bulunması*" gibi üç önemli unsur gerekmektedir (Çaycı, 2007: 567).

Bu noktada, dönemin Osmanlı Hükümeti'nin, Ermenilerin sevk ve iskânı konusunda aldığı ve uyguladığı kararların soykırım maddesine göre tahlil edilmesi, 1915'te yaşanan gelişmelerin uluslararası sözleşme açısından soykırım olarak kabul edilip edilemeyeceğinin aydınlatılması noktasında faydalı olacaktır. Hükümeti, Ermenilerin katledildikleri yönünde Batı kamuoyunda tepkilerin yükselmesi üzerine 27 Mayıs 1915'te bildiri yayımlayarak, sevk kararının "asayiş sebebiyle alındığını ve cephe gerisindeki toplu Ermeni ayaklanmalarını engellemeye çalıştığını" duyurmuştur. Ayrıca, Ermenilerin sevk ve iskâna tabi tutulmalarının onları toptan imha etmek anlamına gelmediği bildiride özellikle vurgulanmıştır (Halaçoğlu, 2008: 71; Çiçek, 2010: 4). Osmanlı Devleti'nin sevk edilen Ermenilere karşı uygulamaları sözleşmedeki hükümler çerçevesinde şu şekilde tahlil edilebilir (Aktan, 2007: 168-169; Halaçoğlu, 2008: 72-73):

a- Her şeyden önce Osmanlı devlet adamlarının, Nazi Almanya'sındaki anti-semitizme gibi bir anti-Ermenizim, onlara karşı ırkçı bir nefret bulunmadığından sevk ve iskân, Ermenileri yok etmek gibi bir saikle gerçekleştirilmemiştir. Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nin Hariciye Nazırlığını Gabriel Narodikyan adında bir Ermeni'nin yapması ve mimariden musikiye birçok alanda Ermeni'nin faaliyet göstermesi, Ermenilere karşı böyle bir nefretin olmadığını

göstermiştir. Sevk kararı, Ermenilerin Ruslarla birlik olup Osmanlı ordusuna karşı başlattıkları harekâtı önlemek ve “Vilayat-ı Sitte” olarak bilinen doğu bölgesindeki Müslüman ve Türk unsuru bir etnik temizlikle yok etmesine engel olmak için alınmıştır. Bu anlamda sevk, Müslüman-Türk nüfusun varlığını savunmaya dönük bir karardan ibaret olmuştur. Bunlardan başka, Ermenileri toptan yok etmeye yönelik kasıtlı bir hareketin mevcudiyetini ispat edecek gerek yazılı yazılı gerekse de sözlü bir belge olmadığı gibi, tüm talimatlar sevk edilen Ermenilerin her türlü tehlikelere karşı korunmalarını ve rahatça iskân edilebilmelerini sağlamak için tanzim edilmiştir. *Ölen* Ermenilerin sayısı “soykırım” için bir delil teşkil etmeyip, Ermeni ölümlerinin önemli bir bölümü doğal şartlardan kaynaklanmıştır.

b-Osmanlı Devleti, topraklarında yaşayan Ermenilerin tümünü sevk etmemiş, Katolik ve Protestan Ermenilerle, İstanbul, Aydın, İzmir ve Kütahya’daki Ermenileri sevkten muaf tutmuştur. Bu anlamda, savaşın olağanüstü şartlarından dolayı isyan etmiş, düşman ülkelerle birlik olup tehdit unsuru haline gelen Gregoryen Ermenileri sevk edilmişlerdir. Bununla beraber, hastalar, yetimler, zanaat sahipleri ve orduda görev yapanlar da sevk edilmemişlerdir. Bu uygulama, sevk ve iskânın askeri bir tedbir olduğunu doğrulamıştır. Ayrıca, toptan bir imha niyeti söz konusu olmuş olaydı, 300-350.000 civarındaki Ermeni nüfusun sevkten muaf tutulmaması gerekirdi. Buradaki uygulama, BM Sözleşmesi’ndeki “bir grubu kısmen veya tümüyle yok etmek kastı” ile çelişmektedir.

c-Nakledilen Ermeniler, yine Osmanlı sınırları içinde yer alan bir coğrafyaya sevk ettirilmişlerdir; iddia edildiği gibi bir “deportation”, yani ‘kapı dışarı etmek’ gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Ayrıca, sevk edilenlere, sevk hazırlığı yapmaları için bir hafta ile 15 gün arasında süre verilmiştir.

d-Sevk edilen Ermenilerin tüm ihtiyaçlarının karşılanması için Muhacirin Tahsisatından ödenek ayrılmış ve kendilerine ödenmiştir. Savaş koşullarında bulunan bir devlet, yok etmek istediği bir grup için bu kadar masrafa girmeyecektir!

e-Hükümet, sevke tabi tutulanlar için gittikleri yerlerde evler yapılması, hayatlarını devam ettirebilmek için ziraata elverişli yerlere yerleştirilmeleri konusunda gerekli tedbirleri almıştır. Sevk edilenlerin geldikleri vilayetler belirlenerek, nüfus kayıtlarının çıkarılması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Devlet, Ermenileri topluca imha etmek isteseydi, herhalde onların nüfus kayıtlarını tutmayacaktı. Burada, yok edilmesi istenen grup unutturulması gerekirken, aksine hatırlanacak uygulamalar yapılmıştır.

f- Aynı şekilde, hastalar ve yaşlılar için hastaneler kurulmuştur. Sevk edilenlerin sağlık problemleri ile ilgili olarak Osmanlı Devleti’nin yanı sıra çeşitli ülkelerin sağlık ekipleri de buralarda görev yapmıştır. Ayrıca, savaş, kuraklık, seferberlik halinden dolayı hasat gerçekleşmemiş ve bunun sonucunda meydana gelen kıtlık, salgın hastalıklar birçok kişinin ölümüne neden olmuştur. Bunun üzerine, başta Amerikan kuruluşları olmak üzere, çeşitli uluslararası yardım kuruluşlarına Ermenilere yardım etmeleri için izin verilmiştir. Osmanlı Devleti’nin, “Ermeni muhtaçlara yardım etmek isteyen yabancı yardım kuruluşlarına müsaade etmesi - sadece Suriye’de 486 bin kişiye yardım edilmesine izin verilmiştir -”, Ermenileri yok etme niyetinin olmadığını göstermiştir (Halaçoğlu, 2008: 74). Burada, BM Sözleşmesi’nde yer alan; “*grubun bedeni varlığının kısmen veya tamamen yok olmasına yol açacak hayat şartlarına kasten tabi tutmak*” gibi durumun söz konusu olmadığı oldukça açık bir şekilde görülmektedir.

g- Kimsesiz Ermeni çocukların bir kısmı ve yetimler, sevk sırasındaki çeşitli zorluklar da göz önüne alınarak yetimhanelere ve varlıklı ailelere teslim edilmişlerdir. 1917’den itibaren yetimhaneler misyonerlerin denetimine bırakılmıştır. 1918’de Ermenilere geri dönmeleri için izin verilmesiyle birlikte söz konusu çocuklar ailelerine veya yakınlarına teslim edilmişlerdir. Yine BM Sözleşmesi’nde yer aldığı gibi, “*bir grubu yok etmek için o grubun çocuklarını farklı bir gruba zorla nakletme*” şeklinde bir uygulamanın olmadığı açıkça görülmektedir.

h- Sevk esnasında muhtemel çete ve eşkiya saldırılarına karşı kafileleri korumak üzere askeri müfrezeler görevlendirilmiş, suiistimalde buldukları tesit edilenler askeri mahkemelere sevk edilerek idam edilmişlerdir. Burada, yine sözleşmedeki “*grubun mensuplarına ciddi bedensel ve psikolojik zarar vermek*” şartının aksine, hükümet Ermenileri korumaya yönelik tedbirler almıştır.

i- Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru hükümet, sevke tabi tutulan Ermenilerin geri dönebilmeleri için kanun çıkartmış ve geri dönenlere mallarını iade etmiştir. 1915 Sevk ve İskânı bir “*ölüm yürüyüşü*” olsaydı, hiçbir Ermeni'nin bu yürüyüşten sağ kurtulamamış olması gerekirdi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin, Ermenilerin menkul ve gayrimenkul mallarını defterlere kaydetmesi ve onlar dönünceye kadar koruması, Ermenileri iddia edildiği yok etmek için göndermediğini, yani etnik temizlik yapmayı planlamadığını kanıtlamaktadır.

Ermeni sevk ve iskânını soykırım olarak değerlendirenler, öldürüldüğünü düşündükleri Ermenilerin miktarını sürekli farklı rakamlarla ifade ederek büyük bir tutarsızlığa saplanmaktadırlar. Başlangıçta “600.000'lerle ifade edilen rakamlar, zamanla 1,5 milyona, hatta 2 milyona kadar yükselmiştir.” Hâlbuki yabancı araştırmacıların ortaya koyduğu nüfus istatistikleri bile söz konusu dönemde Osmanlı sınırları içerisinde yaklaşık 1,5 milyon kadar Ermeni'nin yaşadığını göstermektedir. Bu durumda, 1,5-2 milyona varan öldürmelerin gerçeklik payının olması hiçbir şekilde mümkün görünmemektedir. Hiç şüphesiz bu tutarsızlıklar, soykırım iddiacılarının mesele hakkındaki samimiyetsizliğini ortaya koymaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni nüfusunu 2 milyon gösteren yerli veya yabancı tek bir belge dahi mevcut değildir (Halaçoğlu, 2008: 75-76; Çiçek, 2010: 8-9).

Yukarıda işaret edilen uygulamalar her biri, çeşitli sebeplerle meydana gelen *ölümlere* rağmen, BM'nin Soykırım Suçunu Önleme ve Cezalandırılması Sözleşmesi çerçevesinde “soykırım” şartları taşımadığını ortaya koymuştur. Ayrıca, soykırım olduğunu iddia edenler, bunu ispatlayacak doğrudan bir belge veya bulgu da gösterememişlerdir (Halaçoğlu, 2008: 75).

Sözde soykırım tartışmalarıyla ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuki sorumluluk derecelerine de değinmek gerekir. Sevk ve İskân kararı ve 1915 olayları, Osmanlı Devleti'nin son döneminde cereyan etmiş ve devletin iç işleriyle alakalı meselelerdir. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sekiz yıl sonra kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu olaylarla ilişkilendirilmesi mümkün değildir. Esasen, TBMM Hükümeti'nin Sovyet Rusya ile 1921 yılında imzaladığı Moskova Antlaşması ve yine Ankara Hükümeti, Sovyet Rusya, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile imzalanan Kars Antlaşması ile bugünkü Ermenistan sınırı belirlenmiştir. Şu noktada, Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talep etmesi imkânsızdır. Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu belgeleyen 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'yla Ermenilerle ilgili sorunlar da çözülmüş ve bu mesele hukuken kapanmıştır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin, Osmanlı dönemindeki eylemler ve işlemler bakımından, Lozan Barış Antlaşması'nda yer alan hükümler dışında herhangi bir hukuksal sorumluluğu veya yükümlülüğü bulunmamaktadır (Çaycı, 2007: 578; Lütem, 2007: 1).

Ayrıca genel hukuk kaidesi olarak, işlenen suçların ve verilen cezaların geriye dönük olarak yürütülmesi söz konusu değildir. Bu nedenle, BM Soykırım Sözleşmesi de yürürlüğe girdiği 1951'den sonra meydana gelen olaylar için uygulanabilecektir, o tarihten önceki olaylara uygulanması uluslararası hukukun ruhuna aykırı olacaktır. Bu nedenle, 1915 olayları, zaman bakımından 1948 Soykırım Sözleşmesinin kapsamı dışında kalmaktadır. (Çaycı, 2007: 568-569). Diğer bir yanlış husus ise, ‘soykırım’ suçunun mesuliyetinin devletler üzerine yüklenmesidir. Sözleşme'nin 4, 5, 6 ve 7. maddeleri gereğince böyle bir suç, devletlere değil, ancak bireylere isnat edilebilir; devletler için böyle bir sorumluluğun doğması mümkün değildir. Yani, soykırım suçunu devletlerin değil ancak şahısların işleyebileceği göz önünde tutulmalıdır. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ‘soykırımla’ itham edilmesi söz konusu dahi edilemeyecektir. Kaldı ki Türkiye Cumhuriyeti gibi 1915 olaylarından çok daha sonra kurulmuş,

olaylara bile müdahil olmamış bir devlet için 'soykırım' suçlaması tamamen tartışma dışında kalmaktadır (Çaycı, 2007: 569).

6. Uluslararası Mahkemeler ve 1915 Sevk ve İskânı

1915 Sevk ve İskânı kararının ve uygulanmasının uluslararası soykırım sözleşmesi açısından bir 'soykırım' olarak değerlendirilemeyeceği son derece açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Konunun uluslararası hukuk boyutunu tam olarak yansıtmak adına, 1915 olaylarının uluslararası mahkemelerde nasıl değerlendirildiğine de değinmek gerekecektir. Her şeyden önce, 1915'te yaşanan olayları soykırım olarak tanıyan veya soykırım olarak yorumlanmasını teşvik eden herhangi bir uluslararası mahkeme kararı mevcut değildir. Bu nokta, parlamento kararlarının aksine, mahkeme kararlarının bağlayıcı nitelikte olması ve soykırım suçuna ancak bir mahkemenin hükmedebilmesi göz önüne alındığında çok fazla anlam ifade edecektir.

1915 yılında meydana gelen olaylar çeşitli vesilelerle mahkemelere taşınmış ve soykırım gerçekliği açısından kararlara konu olmuştur. Bunların birincisi, 1919-1921 yıllarında Malta Adası'nda İngilizlerin yapmış olduğu yargılamadır. Mütarekeden sonra, savaş suçlusu ve 1915 olaylarından sorumlu tutulan birçok Osmanlı ileri gelenleri İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edilmiş ve burada söz konusu Ermeni olaylarında dolayı soruşturmaya tabi tutulmuşlardır. Malta'daki yargılamalar usul açısından her ne kadar tartışmalı da olsa, sonuç itibarıyla 1915 olaylarını ilk kez hukuki açıdan ele alan bir gelişme olması noktasında önem arz etmektedir. Malta'daki yargılamalar, iddianame hazırlayacak olan Kraliyet Başsavcısının yeterli delil bulamamasından dolayı sonlandırılmıştır. Malta'da yaklaşık iki yıl kadar esir tutulan Osmanlı ileri gelenleri ise sonradan serbest bırakılmışlardır (Gürkan, 2015: 30). Açıkçası bu durum, 1915 olayları hakkındaki soykırım iddialarına karşı bir beraat teşkil etmiştir.

1915'te gerçekleşen sevk ve iskân uygulamasının soykırım olarak yansıtılmasının yanlış olduğunu ortaya koyan diğer bir hukuki karar da Avrupa Birliği Adalet Divanı'ndan çıkmıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylık statüsünün kabul edilmesinden dolayı Fransa'da yaşayan Gregoire ve Suzanne Krikorian isimli iki Ermeni, Euro-Armenie ASBL adlı bir diaspora örgütünün de desteğiyle mahkemeye başvurmuşlardır. İki Ermeni, Türkiye'ye AB adaylık statüsü verilmesinin 1987 tarihli Avrupa Parlamentosu kararına aykırı olduğunu iddia etmişler çünkü söz konusu parlamentonun Ermeni soykırımı açıkça tanıdığını ve bunun inkâr edilmesinin Türkiye'nin AB'ye üyeliğine engel teşkil ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, Türkiye'ye adaylık statüsünün verilmesinden dolayı rencide olduklarını ifade ederek, 1 Euro'luk bir tazminat davası açmışlardır. Krikorian'lar 9 Ekim 2003'te mahkemeye sundukları dilekçede Türkiye'nin, sözde soykırımı tanınması şartının yerine getirilmesi konusunda karar alınmasını talep etmişlerdir (Order of the Court of First Instance, 2003: parag. 1-3, 3-4). Bu davada, Ermenilerin temel hedefi hiçbir şekilde Türkiye'nin AB üyeliği statüsünü kazanıp kazanmadığı değil, sözde soykırımı tanınmasıdır. Eğer Türkiye soykırımı tanırsa şüphesiz toprak ve tazminat talepleri birbirini takip edecektir. İlk derece mahkemesi, davayı incelemiş ve herhangi bir duruşma yapma gereği görmeden 17 Aralık 2003 tarihinde davayı düşürmüştür. Hâkim, 30.000 Euro tutan mahkeme masraflarının Krikorian'lar tarafından ödenmesine hükmetmiştir. 1915 olaylarıyla ilgili olarak mahkeme, 1987'de Avrupa Parlamentosu kararının siyasi içeriğe sahip bir belge olduğunu, her zaman değiştirilebileceğini ve hukuki bir bağlayıcılığının olmadığını net bir şekilde belirtmiştir (Order of the Court of First Instance, 2003: parag. 19, s.9).¹

¹Mahkeme kararının İngilizce aslı şöyledir: "It suffices to point out that the 1987 resolution is a document containing declarations of a purely political nature, which may be amended by the Parliament at any time. It cannot therefore have binding legal consequences for its author nor, a fortiori, for the other defendant institutions."Bkz: (Order of the Court of First Instance, 2003: parag. 19, s.9)

1915 Sevk ve İskânının ve yaşanan diğer gelişmelerin soykırım olarak değerlendirilemeyeceğini son derece açık bir şekilde ortaya koyan diğer bir hukuki belge ise AİHM'nin Perinçek-İsviçre Davası'nda aldığı karardır. Perinçek-İsviçre Davası, İsviçre'nin AİHS'ni ihlal ettiği gerekçesiyle açılmış, fakat süreç içerisinde Ermenistan ile Türkiye arasındaki bir dava haline gelmiştir. Esasen Türkiye ve Ermenistan ilk kez bir mahkeme önünde karşı karşıya gelmiştir (Yalçınkaya, 2015: 63). AİHM'nin Büyük Daire Kararı'na göre, 1915 olayları Holokost gibi kesinleşmiş bir şekilde soykırım olarak nitelendirilememektedir. Dava hâkimlerinden Nussberger, 1915 olaylarının soykırım olduğuna dair gerek politikacılar gerekse de bilim adamları arasında görüş birliğinin olmadığını, ayrıca konuyla ilgili bir mahkeme kararının da bulunmadığını not düşmüştür (Yalçınkaya, 2015: 73-74).

7. Sonuç

Osmanlı Devleti tarihi boyunca Ermeni tebaası ile her daim iyi ilişkiler kurmuş, diğer milletlere tanıdığı can, mal ve inanç özgürlüğünü Ermeniler için de sağlamıştır. Ermeniler, devlet içinde "Amire Sınıfını" oluşturmuşlar ve sarraflık, kuyumculuk, darphanecilik, tüccarlık, mimarlık ve hekimlik alanlarındaki uzmanlıkları sayesinde hem hanedan üyeleri hem de yönetici sınıf ile daime yakın temasta bulunmuşlardır.. İmparatorluk tarihi boyunca "millet-i sadıka" olarak bilinen Ermeniler, devlete bağlılıkları sebebiyle Osmanlı bürokrasisinde yüksek kademelere gelmişlerdir. Bununla birlikte, Ermeniler,19. yüzyılın bir olgusu haline gelen milliyetçilik fikrine kapılarak bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdir. Ermeni örgütler, Birinci Dünya Savaşı'nı kendi bağımsızlıkları için bir fırsat olarak görmüşler ve birçok isyan ve çeşitli kanlı eylemler gerçekleştirmişlerdir.

Savaş esnasında Ruslarla askeri işbirliği yapmaktan çekinmeyen Ermeniler, cephe hattının gerisinde çıkarttıkları türlü isyanlar ve Ruslar adına yürüttükleri casusluk faaliyetleri ile Doğu Anadolu'da bulunan Osmanlı ordusunun ve bölgenin güvenliğini tehlikeye atmışlardır. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti, bahsedilen zararlı eylemleri önlemek ve bölgedeki Müslüman-Türk halkın güvenliğini sağlamak adına Ermenileri, yine kendi sınırları içindeki farklı bölgelere sevk ve iskâna tabi tutmuştur.

Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında en meşru haklarına dayanarak aldığı sevk ve iskân kararı ve uygulaması, Ermeni propagandaları ve onları destekleyen ülkelerin tutumları nedeniyle uluslararası alanda 'soykırım' olarak yankılanmıştır. Bununla birlikte, uluslararası hukuk açısından incelendiğinde, 1915'te alınan karar ve uygulama süreci soykırımla dolaylı veya doğrudan hiçbir şekilde ilişkilendirilememektedir. Soykırımın net bir çerçevesini çizen 1948 tarihli BM Sözleşmesi'nde belirtilen şartlar, tamamen savunma amacıyla yürütülen 1915 uygulamaların hiçbirleriyle örtüşmemektedir. Gerçekten ağır savaş koşullarına rağmen dönemin Osmanlı Hükümeti, Ermenileri toptan imha etmeyi düşünmediği gibi; aksine onların iskân edeceği yerlerde güvenlik ve rahatlık içinde yaşamaları için elinden gelen fedakârlığı göstermiştir. Hükümet, Ermenilerin iâşesi ve barınması için savaş bütçesinden ciddi miktarda para ayırmıştır. Aynı şekilde, ordu için son derece elzem olan tren, at arabası ve kağnı gibi ulaşım vasıtaları Ermeni kabilelerinin istifadesine sunulmuştur. Ermeniler için katlanılan bu kadar zahmet ve masrafa karşılık, Osmanlı yetkililerinin soykırım yapmak gibi niyetlerinin olduğunu iddia etmek tamamen tutarsız olacaktır. Ayrıca Osmanlı Hükümeti, kendi imkânlarının yetersiz kaldığı süreçte, uluslararası yardım kuruluşlarını Ermenilere destek vermeleri için teşvik etmiştir. Hükümet, Ermenilerin varlığının kısmen veya tamamen yok olmasına neden olacak derecede hayat koşullarına mecbur bırakmış olsaydı, herhalde yabancı kurum ve kuruluşların onlara yardım etmelerine müsaade etmemiş olurdu.

Her şeyden önce, gerek Ermeniler gerekse de uluslararası alanda onları destekleyen ülkelerin ölüm ve öldürülme arasında fark gözetmeksizin, sevk esnasında gerçekleşen bütün *ölümlerin* nedenlerini *öldürmelere* bağlamaları son derece yanlış bir yaklaşımdır. Ermenilerin

büyük çoğunluğu doğal şartlardan kaynaklanan sebeplerden dolayı hayatlarını kaybetmişlerdir. Bütün ölümlerin öldürme olarak aksettirilmesi ve çelişkili sayılarla ölüm oranlarının aşırı derecede abartılması, söz konusu tarafların Ermeni meselesi hakkındaki samimiyetsizliklerini ortaya çıkarmaktadır.

Ayrıca, 1915 olayları, tarih olarak, 1948 Soykırım Sözleşmesi'nin yürürlüğe girdiği 1951 yılının kapsamı dışında kalmıştır. Kanunların geriye dönük değil, ileriye yönelik işleyeceği prensibi gereğince hem Osmanlı Devleti'nin, hem de olaylarla hiç ilgisi olmayan Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuki anlamda "soykırım" suçuyla itham edilmesi çelişkili bir yaklaşım olacaktır. Kaldı ki, "soykırım" iddiaları bugüne kadar "iddiadan" öteye geçememiş, "soykırımı" kanıtlayacak ne bir bilgi ne de bir belge ortaya konulamamıştır. Uluslararası soykırım sözleşmesinin yanında, birçok uluslararası mahkeme kararı, 1915 Sevk ve İskânı ve bu dönemde yaşanan olayları soykırımla ilişkilendirilemeyeceğini vurgulamıştır. Soykırımın olup olmadığına karar verme yetkisine sahip olan ve kararları hukuken bağlayıcı olan mahkemelerden çıkan sonuçlar, 1915 olaylarının soykırım olarak değerlendirilmesini imkânsız kılmaktadır.

Üzerinden yüz yıldan fazla bir süre geçmesine ve soykırımı kanıtlayacak bir delil gösterilememesine rağmen bu konu literatürde hala yoğun bir şekilde tartışılmakta ve uluslararası kamuoyunda gündem yaratmaktadır. Bunun nedeni ise, hem Ermeni diasporası hem onu destekleyen ülkeler, gerçekte ortada bir "soykırımın" olmadığını bildikleri halde meseleyi, uluslararası menfaatleri uğruna kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Ermeni meselesi bu gün uluslararası alanda Türkiye aleyhine kullanılan siyasi bir malzeme haline gelmiştir. Mazisi soykırımlarla ve sömürgelerle dolu ülkeler, kendi yaptıklarının üstünü örtmek için Ermeni meselesini bir kalkan olarak kullanıp, meseleyi Ermenilerden daha çok gündem malzemesi yapmaktadırlar. Medyadan edebiyata kadar birçok propaganda aracını kullanan ülkeler Ermeni meselesinin arkasına saklanarak Türkiye'yi 'soykırımla' suçlamaya çalışmaktadırlar.

Sözde soykırım iddiaları, Ermeni diasporası için uluslararası alandaki mevcudiyetlerini koruyabilmek adına sarıldıkları bir can simidi haline gelmiştir. Nitekim, soykırım tezlerinin inkar edilmesi veya hafızalardan silinmesi Ermenilerin de yaşamış oldukları toplum içinde zamanla eriyip yok olmalarına sebep olacaktır. Ermeni diasporası için "soykırıma uğramış bir millet" iddiası uluslararası alanda bir varoluş sebebi haline gelmiştir. Son olarak, bu noktadan hareketle, Ermeni meselesinin çözümü için tarihi kayıtlara veya tarihçilere görev yüklemenin yanlış bir strateji olacağı bilinmelidir. Çünkü mesele tarihsel bir olay olmaktan çıkıp tamamen siyasi bir kisveye bürünmüş, dolayısıyla tarihi ve tarihçileri çoktan aşmış durumdadır. Bundan sonraki süreçte sorunun çözümü, siyasi çevrelerin tarihsel verileri kullanarak uluslararası kamuoyunu etkileyebilme becerisine bağlı görünmektedir.

Kaynakça

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920).(2007). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Kitap ve Makaleler

Aktan, Gündüz. (2007) "Devletler Hukukuna Göre Ermeni Sorunu", Ömer Engin Lütem (der.), *Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler*. Ankara: Terazi Yayıncılık.

Ata, Ferudun. (2003). *Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamaları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Atay, Falih Rıfki. (2004). *Zeytindağı*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Bakar Bülent. *Ermeni Tehciri ve Uygulaması*,(Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Bakar, Bülent. (2007). "Malların İadesi", Hikmet Özdemir (ed.), *Türk- Ermeni İhtilafı: Makaleler*. Ankara: TBMM Yayınları.
- Bardakjian, Kevork B. (1982). "The Rise of the Armenian Patriarchate of Constantinople", Benjamin Braude and Bernard Lewis (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society, Vol. I*. (New York: Holmes&Meier Publishers.
- Barsoumian, Hagop. (1982). "The Dual Role of the Armenian Amira Class within the Ottoman Government and the Armenian Millet (1750-1850)", Benjamin Braude and Bernard Lewis (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society, Vol. I*. (New York: Holmes & Meier Publishers.
- Beydilli, Kemal. "Tehcir".*TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tehcir>.
- Çaycı, Sadi. (2007). "Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu ve 1915 Olayları". Hikmet Özdemir (ed.), *Türk-Ermeni İhtilafı: Makaleler*. Ankara: TBMM Yayınları.
- Çelik, Hacer. (2008). "Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskân Sorunu".*Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, VII/16-17, ss.143-163.
- Çiçek, Kemal. (2010). "Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri: Bir değerlendirme". *Akademik Bakış*, C. 3, S. 6, ss.1-14
- Demir, Abdullah.(2008). "Hukuk Tarihi Açısından 1915 Ermeni Tehciri".*Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*,72, ss.1-27.
- Duman, Selçuk. (2005). "Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı ve Tehcir Gerçeği".*Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IX/3, ss.43-62.
- Gümüş, Nebi. (2009). "Osmanlı'da Birlikte Yaşama Tecrübesi: Ermeniler Örneği".*Milel ve Nihal*, S.6 (2), ss.165-198.
- Gürkan, Uluç. (2015). "Malta Yargılaması ve Önemi", *TESAM Akademi Dergisi*, 2 (1), ss.29-50.
- Gürün, Kamuran.(2005). *Ermeni Dosyası*. İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Halaçoğlu, Yusuf. (2004). *Ermeni Tehciri*. İstanbul: Babialı Kültür Yayıncılığı.
- Halaçoğlu, Yusuf. (2007). "Mali Harcamalar", Hikmet Özdemir (ed.), *Türk - Ermeni İhtilafı: Makaleler*. Ankara: TBMM Yayınları.
- Halaçoğlu, Yusuf.(2008). *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*. İstanbul: Babialı Kültür Yayıncılığı.
- İlter, Erdal. (2013). "Ermenilerin Tehciri ve Türkler'in Göçü (1915-1918)".*Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S.9, ss.1-8.
- İlter, Erdal. (2007). "Taşnaksutyun", Hikmet Özdemir (ed.), *Türk-Ermeni İhtilafı: Makaleler*. Ankara:TBMM Yayınları.
- Kılıç, Davut. (2007). "Tehcir Olunmayanlar", Hikmet Özdemir (ed.), *Türk-Ermeni İhtilafı: Makaleler*. Ankara: TBMM Yayınları.
- Lütem, Ömer Engin, (der.).(2007). *Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler*. Ankara: Terazi Yayıncılık.

- McCarthy, Justin. (2002). "Osmanlı Ermeni Nüfusu", Türkkaya Ataöv (ed.), *Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Ermeniler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- McCarthy, Justin. (2015). *Turks and Armenians: Nationalism and Conflict in the Ottoman Empire*. Wisconsin: Turko-Tatar Press.
- Mutlu, Servet. (2007). "Osmanlı Nüfusu", Hikmet Özdemir (ed.), *Türk-Ermeni İhtilafı: Makaleler*. Ankara: TBMM Yayınları.
- Özdemir, Hikmet, (ed.). (2004). *Ermeniler, Sürgün ve Göç*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdemir, Hikmet, (ed.). (2007). "Çatışmalar", Hikmet Özdemir (ed.), *Türk-Ermeni İhtilafı: Makaleler*. Ankara: TBMM Yayınları.
- Palabıyık, M. Serdar. (2007). "Ermeni Sorununa Giriş: Başlangıcından Lozan Antlaşması'na Kadar", Ömer Lütem Engin, (der.), *Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler*. Ankara: Terazi Yayıncılık.
- Sarınay, Yusuf. (2007). "Sevk ve İskân", Hikmet Özdemir (ed.), *Türk-Ermeni İhtilafı: Makaleler*. Ankara: TBMM Yayınları.
- Türkdoğan, Berna. (2006). *1915'ten Günümüze Tehcir*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Yalçınkaya, Alaeddin. (2015). "Perinçek-İsviçre Davası Kararı Sonrasında Ermeni Soykırım İddiaları Konusunda Siyasi, Hukuki ve Akademik Etkileşim", *Ermeni Araştırmaları*, S. 52, ss.61-84.
- Yıldız,Özgür;Akbulut,Gökçe. (2012). "1915'ten Günümüze Tehcir". *Journal of Academic Social Sciences Studies*,C. 5,S. 2, ss.379-393.

İnternet Kaynakları

Britania İstanbul Ambassador, Number of Armenians in World at 1921, Near East Relief Society's Document, US Archives, Nara 867.4016/816. January 10, 1923, <http://www.ttk.gov.tr/index.php?Page=Print&SayfaNo=184&Yer=StandartSayfa>

"Deportation":

<https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/deportation>

Order of the Court of First Instance, In Case T-346/03, 17 December 2003,

<https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=9ea7d2dc30db34e25f0e6db74be187eabef9520c3498.e34KaxiLc3qMb40Rch0SaxuMbNb0?text=&docid=48869&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=142048>

UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide <https://www.un.org/en/genocideprevention/genocide.shtml>.